

Social, Architectural and Landscape Conflict Around the Survival and Preservation of Fort III Graf Kirchbach

Izabela Piklikiewicz-Kęsjcka

DOI: 10.30825/5.ak.171.2019.63.2

Konflikt społeczny, architektoniczny i krajobrazowy wokół przetrwania oraz zachowania obiektu fortecznego Fortu III Graf Kirchbach

Key words: military architecture, conflict landscape, identity

Introduction

Historical political transformations related to the desire to own, expand and control power in Poland have their consequences to this day. One of the fields dealing with this subject is political anthropology [Wódcz et al. 2009]. This does not only concern the current economy, but also its spatial condition. The present Polish borders have certainly been shaped by historical activities against the background of political rivalry. However, these are not the only spatially noticeable effects of these activities. The territory of Poland is still home to the remnants of historical warfare, which is military architecture. Its uniqueness is noticeable not only as a still vivid carrier of Polish history, but also as extremely interesting war engineering objects presenting a unique aspect of thinking about architecture in terms of a defence tool. In particular, this is illustrated by fortification structures that were erected in the nineteenth and twentieth century in Poland. Their remains can be found in Wrocław, Toruń or Warsaw [Głuszek 2013]. However, the case of the Poznań fortress, which still seems to dominate the city plan and its landscape despite the passage of time, seems interesting. This is evidenced, among other things, by the fact that the city

plan is spread out on a radial-cross layout. Its radial grid results from the historical arrangement of forts' rings and former fortifications. The modern street network is a continuation of the urban planning concept with the location of the Old Market in the central part of the city. The new grid is based on an orthogonal system, connecting the southern part of the city with the northern part and the eastern part with the western part. This is one of the elements that testify to the development of urban planning in Poznań as a consequence of the emerging needs of its inhabitants. It is these new utility needs of the residents and the pursuit of improving the functioning of the city as a settlement, economic, and residential structure that generate the imposition of new functions on the unused areas, which have ceased to fulfil their function. This is where the controversy about the future fate of the fortress remains begins to appear.

Aim of the research

The article presents studies of Poznań fortress remains on the example of Fort III Graf Kirchbach in the context of the present landscape of the post-fortress city. The analysis aims to present the issues related to the discussed fort against the background of conflicts arising from different visions of the future of the fort. The parties to the conflict include the city authorities, persons

Słowa kluczowe: architektura militarna, krajobraz konfliktowy, tożsamość

Wprowadzenie

Historyczne transformacje polityczne związane z chęcią posiadania, poszerzania i kontrolowania władzy na terenie Polski mają swoje konsekwencje do dziś. Jedną z dziedzin zajmujących się tą tematyką jest antropologia polityczna [Wódcz i in. 2009]. Nie dotyczy to wyłącznie obecnej gospodarki i ekonomii naszego kraju, ale również jego kondycji przestrzennej. Obowiązujące granice Polski z pewnością ukształtowane zostały przez działania historyczne na tle politycznych rywalizacji. Nie są to jednak jedyne zauważalne przestrzennie efekty wspomnianych działań. Na terenie naszego kraju można dostrzec pozostałości historycznych działań wojennych stanowiących architekturę militarną. Jej unikalność zauważalna jest nie tylko jako wciąż żywy nośnik historii Polski, ale również jako niezwykle ciekawe obiekty inżynierii wojennej prezentujące unikalny aspekt myślenia o architekturze w kontekście narzędzia obronnego. W szczególności obrazują to zabudowania fortyfikacji, które były realizowane w XIX i XX wieku na terenie naszego kraju. Pozostałości po nich można spotkać między innymi we Wrocławiu, w Toruniu czy Warszawie [Głuszek 2013]. Interesujący jednak wydaje się przypadek

twierdzy Poznań, która mimo upływu czasu wciąż zdaje się dominować w planie miasta i jego krajobrazie. Świadczy o tym między innymi plan miasta rozłożony na układzie promienisto-krzyżowym. Jego promienista siatka wynika z historycznego układu pierścieni fortów i dawnych obwarowań. Współczesna sieć ulic stanowi kontynuację założenia urbanistycznego z lokalizacją Starego Rynku w centralnej części miasta. Nowa siatka oparta została na systemie zbliżonym do ortogonalnego, łączącego południową część miasta z północną i wschodnią część z zachodnią. Jest to jeden z elementów świadczących o rozwoju urbanistyki Poznania będącego konsekwencją potrzeb mieszkańców. To właśnie wspomniane nowe potrzeby użytkowe mieszkańców oraz dążenie do polepszania funkcjonowania miasta jako struktury osiedleńczej, gospodarczej i ekonomicznej generują narzucenie nowych funkcji obszarom nieużytkowanym, których dotychczasowe przeznaczenie przestało pełnić swoją rolę. W tym miejscu zaczyna pojawiać się polemika związana z przyszłym losem pozostałości fortecznych.

Cel badań

W artykule zaprezentowane zostały badania poznańskich pozostałości fortecznych na przykładzie Fortu III Graf Kirchbach w kontekście teraźniejszego krajobrazu miasta połfortecznego. Analiza ma na celu

przedstawienie problematyki związanej z omawianym fortem na tle powstałych konfliktów wynikających z różnych wizji na temat przyszłości fortu. Stronami konfliktu są między innymi władze miasta, osoby zaangażowane w opiekę nad fortem oraz mieszkańcy Poznania. Analiza obrazuje obecny stan fortu jako dominującego krajobrazu zdegradowanego z zagrożeniem naruszenia wartości historycznej, jaką jest architektura Fortu III Graf Kirchbach. Powierzchnia fortu wynosi około 3250 ha, który jest jednym z 7 zachowanych fortów głównych tworzących niegdyś pierścień 19 budowli [Biesiadka i in. 2006]. Ciekawym elementem, który się zachował, jest kopuła W.T. Neu, będąca jedną z dwóch kopuł ocalałych w poznańskich fortach [Biesiadka i in. 2006]. Zważywszy na wielkość powierzchni, charakterystykę wizualną oraz lokalizację stanowi istotną część krajobrazu Poznania. Celem badań jest próba identyfikacji czynników wpływających na obecny stan obiektu, które uniemożliwiają wykorzystanie jego potencjału na nowe funkcje odpowiadające współczesnym użytkownikom miasta oraz turystom.

Metodyka badań

W celu realizacji procesu badawczego posłużono się badaniami literaturowymi, które umożliwiły zebranie stanu badań i zasobów historycznych precyzujących historię

involved in the care of the fort and residents of the city of Poznań. The analysis illustrates the current state of the fort as a dominant degraded landscape with the threat of violating the historical value of the architecture of Fort III Graf Kirchbach. The area of the fort, which is one of 7 preserved main forts that once formed the ring of 19 buildings, is about 3,250 hectares [Biesiadka et al. 2006]. An interesting element that has survived is the dome of W.T. Neu, which is one of the two dome survivors in the Poznań forts [Biesiadka et al. 2006]. Considering its size, visual characteristics, and location, it is an important part of the city landscape. The aim of the research is to try to identify the factors influencing the current condition of the fort, which make it impossible to use its potential for new functions corresponding to the expectations of contemporary inhabitants of the city of Poznań and tourists.

Research methodology

In order to carry out the research process, literature query was used, which made it possible to gather the state of research and historical resources that specified the history and genesis of Fort III Graf Kirchbach fortress buildings. Inventory research and environmental interviews served to identify the problems of fortress buildings related to their maintenance, as well as to determine the condition of the object. Urban and

planning analyses have outlined the positive and negative factors related to the location of the studied area. Analysis of planning documents such as the Study of Directions and Spatial Development of the City of Poznań [Prezydent Miasta Poznania 2014] and the local spatial development plan of the city [Rada Miasta Poznania 2002], as well as sources of conservation records [Pryszczewski et al. 1993] allowed for the identification of the city's plans concerning the possibility of developing the area in question. The photographic documentation completed the successive test steps to verify the analyses carried out.

Location of Fort III Graf Kirchbach and its attractiveness for new investments of the city of Poznań

The examined object of Fort III Graf Kirchbach is located in the north-eastern part of the city in the vicinity of Lake Malta. During the period of the fort's construction, it was planned to be used for defensive functions, which it ultimately did not perform [Biesiadka et al. 2006]. Perhaps this is one of the factors that made it possible for the antique substance to survive to this day in a state similar to the original. The location of the Fort allows it to be reached

by public transport and takes 3 stops from the Old Market (line 8). It takes about 18 minutes (1.4 km) to get to the fort from the stop. The facility is located in the Malta district, whose areas cover a significant part of the city's recreational areas [Prezydent Miasta Poznania 2014]. The Malta Thermal Baths and Lake Malta are located in the neighbourhood, used mainly during the summer. The surroundings of the lake have been developed into spectator stands, service functions and a ski slope. The southern part of the Malta area is closely adjacent to new multi-family housing developments. The exact location of the fort, on the other hand, seems to be quite surprising, as it was attached to the New Poznań Zoo area. Fort III Graf Kirchbach is currently located within the boundaries of the zoo. Due to the large area of land the zoo authorities are trying to adapt it to new functions. They would be linked to the functional program of the zoo [Rada Miasta Poznania 2002]. So far, the fort has been used for educational purposes in the form of several tourist excursions during the year organized by the Poznań Friends of Fortifications Society [PTPF]. It is possible that the new functions given to the fortress object will enable its use all year round. This might generate new opportunities for the facility to maintain and survive. However, the activities related to the reuse of the fort for new functions are faced with complex issues. The object is entered in the register of monuments [Objects

i genezę zabudowy fortecznej Fortu III Graf Kirchbach. Badania inwentaryzacyjne i wywiady środowiskowe przysłużyły się identyfikacji problematyki zabudowy fortecznej związanej z jej konserwacją i utrzymaniem, a także określeniem stanu zachowania obiektu. Analizy urbanistyczne i planistyczne nakreśliły pozytywne i negatywne czynniki związane z lokalizacją badanego obszaru. Analiza dokumentów planistycznych takich jak Studium Kierunków i Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Poznania [Prezydent Miasta Poznania 2014] oraz miejscowego planu zagospodarowania miasta [Rada Miasta Poznania 2002], a także źródeł zapisów konserwatorskich [Pryszczewski i in. 1993] pozwoliły na identyfikację planów miasta dotyczących możliwości zagospodarowania omawianego obszaru. Dokumentacja fotograficzna dopełniła kolejne etapy badawcze w celu weryfikacji przeprowadzonych analiz.

Lokalizacja Fortu III Graf Kirchbach a jej atrakcyjność dla nowych inwestycji miasta Poznań

Badany obiekt Fortu III Graf Kirchbach zlokalizowany jest w północno-wschodniej części miasta w sąsiedztwie Jeziora Maltańskiego. W okresie budowy fortu

planowano jego przeznaczenie na funkcje obronne, których docelowo nie pełnił [Biesiadka i in. 2006]. Być może jest to jeden z czynników, który umożliwił przetrwanie substancji zabytkowej do dziś w stanie zbliżonym do pierwotnego. Usytuowanie Fortu umożliwia dotarcie do niego transportem publicznym i zajmuje 3 przystanki od Starego Rynku (linia nr 8). Dojście do fortu z przystanku zajmuje około 18 min (1,4 km). Obiekt zlokalizowany jest w dzielnicy Malta, której tereny pełnią znaczną część obszarów rekreacyjnych miasta [Prezydent Miasta Poznania 2014]. W sąsiedztwie zlokalizowane są całoroczne Termy Maltańskie oraz Jezioro Maltańskie, wykorzystywane głównie w okresie letnim. Otoczenie jeziora zagospodarowano na trybuny widowiskowe, funkcje usługowe oraz stok narciarski. Południowa część obszaru maltańskiego graniczy z nową zabudową mieszkaniową wielorodzinną. Natomiast ściśle usytuowanie fortu wydaje się być dość zaskakujące, ponieważ zostało ono dołączone do terenu Nowego Zoo Poznania. Fort III Graf Kirchbach obecnie znajduje się w granicach wspomnianego zoo. Z powodu obszernej powierzchni terenu, jaką zajmują, władze zoo podejmują próbę przystosowania go na nowe funkcje. Miałyby one być powiązane z programem funkcjonalnym zoo [Rada Miasta Poznania 2002]. Dotychczasowo fort wykorzystywany jest do celów edukacyjnych w postaci kilku wycieczek turystycznych w ciągu roku

organizowanych przez Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Fortyfikacji [PTPF]. Niewykluczone, że nowe funkcje nadane obiektowi fortecznemu umożliwiłyby jego całoroczne użytkowanie. Mogłoby to generować nowe szanse dla obiektu w celu jego konserwacji i przetrwania. Działania związane z ponownym użytkowaniem fortu z przeznaczeniem go na nowe funkcje napotykają jednak na złożoną problematykę. Obiekt wpisany jest do rejestru zabytków [Obiekty wpisane do rejestru zabytków lub gminnej ewidencji zabytków] i objęto go ochroną konserwatorską, która przewiduje pewne założenia związane z działaniami renowacyjnymi na terenie fortu.

Teren badanego obszaru fortecznego ma niezaprzeczalnie korzystną lokalizację względem centrum miasta oraz obszaru rekreacyjnego Malta. Biorąc pod uwagę popularność wśród mieszkańców i turystów terenu Jeziora Maltańskiego wraz z jego otoczeniem, można przewidzieć przemieszczanie się użytkowników tego terenu na sąsiedni obiekt forteczny. Kolejnymi potencjalnymi użytkownikami obszaru badanego mogłyby stać się osoby odwiedzające zoo. W wyniku analizy lokalizacji Fortu III Graf Kirchbach stwierdzono, że jest ona korzystna pod względem jej potencjalnego użytkowania przez mieszkańców lub turystów (ryc. 1).

entered in the register of monuments or in the communal register of monuments] and has been granted conservation protection, which provides for certain assumptions related to renovation activities within the fort.

The fortress area under examination has some doubtless advantages in terms of the city centre and the recreational area of Malta. Taking into account the popularity of the area of Lake Malta and its surroundings among inhabitants and tourists, it is possible to predict the movement of users of the area to the neighbouring fortress. Another potential user of the study area could be visitors to the zoo. An analysis of the location of Fort III Graf Kirchbach concluded that it is beneficial in terms of potential use by residents or tourists (Fig. 1).

Conflict of interest of stakeholders

Poznan fortress buildings have their supporters and generate associations of societies interested in Poznan's military architecture. Moreover, the city organizes cyclical events dedicated to broadening the knowledge about the history of fortress buildings called Days of the Fortress [7th Days of the Fortress Poznań 24–25.08. 2019]. The celebration lasts two days and in 2019 it provided for 30 attractions for residents and tourists. The interest of the residents in Poznań forts may also be confirmed by the results of the vote for the Poznań Civic Budget of 2015. The project included in the vote entitled *Rescue of the network of Poznań Forts (main forts)* was

ranked 3rd with 11.60% support and a value of PLN 3,000,000. The above data demonstrate that the inhabitants are interested in the fate of Poznan's fortifications and are engaged in cultivating the survival of knowledge and history about them. It can therefore be concluded that it is in the interest of the inhabitants to take care of their historical identity and the physical remnants of historical and political history in the form of military architecture.

The local government of Poznań, as one of the authorities managing the urban space of the city, also have some demands concerning fortress buildings. The conditions for the management of Fort III space can be found in the Study of Conditions and Directions of Spatial Development of the City of Poznań [Prezydent Miasta Poznania 2014]

Konflikt interesów stron zainteresowanych

Poznańska zabudowa forteczna ma swoich zwolenników i generuje zrzeszenie się towarzystw zainteresowanych poznańską architekturą militarną. Ponadto miasto organizuje cykliczne wydarzenia związane z poszerzaniem wiedzy na temat historii zabudowań fortecznych noszące nazwę Dni Twierdzy [VII Dni Twierdzy Poznań 24–25.08.2019]. Obchody są dwudniowe i w 2019 r. przewidywały 30 atrakcji dla mieszkańców i turystów. O zainteresowaniu mieszkańców poznańskimi fortami mogą również świadczyć wyniki głosowania na Poznański Budżet Obywatelski z 2015 roku. Projekt zawarty w głosowaniu o tytule „Ratowanie sieci Fortów Poznańskich (forty główne)” znalazł się na 3. miejscu z 11,60% poparciem oraz kwotą 3 000 000 złotych. W wyniku powyższych danych można stwierdzić, że mieszkańcy stanowią stronę zainteresowaną losom poznańskich fortyfikacji i angażują się w kultywowanie przekazywania wiedzy i historii o nich. Można więc wywnioskować, że interesem mieszkańców jest dbałość o tożsamość historyczną oraz fizyczną pozostałość po dziejach historyczno-politycznych w postaci architektury militarnej.

Władze Poznania jako jeden z organów zarządzający przestrzenią urbanistyczną miasta również mają pewne postulaty odnośnie

zabudowań fortecznych. Warunki dotyczące zagospodarowania przestrzeni Fortu III można odnaleźć w Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Poznania [Prezydent Miasta Poznania 2014] oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego dotyczącego obszaru Malta [Rada Miasta Poznania 2002]. W dokumencie tym można odnaleźć informacje, że badany obiekt objęty jest ochroną konserwatorską. Plan miejscowy dopuszcza lokalizację usług rekreacyjnych i kontynuację programu funkcjonalnego zoo [Rada Miasta Poznania 2002] na obszarze objętym badaniami. Wszelkie zmiany na terenie fortu mają być realizowane pod warunkiem zachowania charakteru zabudowy i założenia urbanistycznego. Wspomniany punkt budzi kontrowersje. Nie chodzi tylko o niecisłość związaną z zachowaniem obecnego stanu zabudowy. Należy zauważyć fakt, iż badana zabudowa forteczna oprócz swojej kubatury zawierającej elementy przegród ściennych, fundamentów i zadaszeń tworzy czytelną całość założenia wraz z nasypami i wałami ziemnymi zlokalizowanymi na zadaszeniach obiektu i w jego otoczeniu. Jakakolwiek ingerencja w strukturę zabudowań powinna rozważać zachowanie pozostałości obiektu wraz z elementami ziemnymi bądź ich odtworzenie. Fort znajduje się we władzy Nowego Zoo od 1972 roku [Fort III Graf Kirchbach na Głowieńcu]. Już wówczas miały początki

planowania przebudowy obiektu na funkcje ogrodu zoologicznego. Przewidywano lokalizację delfinariów w obiekcie fortecznym. Na potrzeby projektu Fort III został częściowo rozebrany i pozbawiony stropu śródkondygnacyjnego w koszarach od strony bramy wjazdowej. Ostatecznie projektu nie zrealizowano, w konsekwencji niszcząc zabytkową substancję historyczną obiektu. Z wywiadu środowiskowego oraz badań inwentaryzacyjnych wnioskuje się, że próba lokalizacji funkcji zoo na terenie badanym może być niezwykle trudna. Wynika to między innymi z proporcji wnętrz fortecznych oraz dróg komunikacyjnych. Pomieszczenia i korytarze są dość wąskie i niskie. Projektowane były z myślą o strategicznym przemieszczaniu się oddziałów zbrojnych, dział wojennych oraz ewentualnym ataku. Zaplanowano je również z myślą o uniemożliwieniu fizycznego przeniknięcia wroga do wnętrza zabudowań. Kolejną kwestią generującą problematykę z całorocznym użytkowaniem fortu jest jego temperatura. Temperatura wewnątrz Fortu III waha się między 12 a 14°C w ciągu roku. Większość pomieszczeń zlokalizowana jest poniżej poziomu terenu przyległego. Wprowadzenie instalacji grzewczej jest możliwe, jednak musiałoby być zrealizowane w sposób nieingerujący w murowane struktury ścian i sklepień. W innym wypadku na zniszczenie narażony zostałby nie tylko forteczny charakter zabudowy, lecz także konstrukcja obiektu.

Fig. 1. The tourist potential of Fort III in the Poznań area of Malta (elaborated by I. Piklikiewicz-Kęsicka)

Ryc. 1. Potencjał turystyczny Fortu III w obszarze poznańskim Malta (oprac. I. Piklikiewicz-Kęsicka)

and in the local spatial development plan for the area of Malta [Rada Miasta Poznania 2002]. The documents contain information that the object under investigation is under conservation protection. The local plan allows for the location of recreational services and the continuation of the functional program of the zoo [Rada Miasta Poznania 2002] in the area covered by the research. However, all changes in the area of the fort are to be carried out under the condition that the character of the buildings and the urban planning assumptions are maintained. This point is controversial, and this does not refer only to the inaccuracies related to the preservation of the current state of the buildings. It should be noted that the examined fortress buildings, apart from their cubic capacity containing elements of wall partitions, foundations and canopies, form a legible whole arrangement together with embankments and earth ramparts located on the canopies of the object and in its surroundings. Any interference with the structure of the buildings should consider the preservation of the remains of the object together with earth elements or their restoration. The fort has been under the authority of the New Zoo since 1972 [Fort III Graf Kirchbach on Głównieniec]. Already then, it was planned to start converting the facility into a zoo. The location of the dolphinarium in the fortress was foreseen. For the purposes of the project, Fort III was partially dismantled

and stripped of the central ceiling in the barracks from the entrance gate. Eventually, the project was not carried out, consequently destroying the historical substance of the object. Environmental intelligence and inventory studies show that it can be extremely difficult to locate the zoo function in the area under study. This is due, among other things, to the proportions of fortress interiors and communication routes. The rooms and corridors are quite narrow and low. They were designed to accommodate the strategic movement of troops, war cannons and with a view of a possible attack. They were also planned to prevent the physical penetration of the enemy into the buildings. Another issue that generates problems with year-round use of the fort is its internal temperature. The temperature inside Fort III varies between 12 and 14°C during the year. Most of the rooms are located below the level of adjacent land. Although it is possible to introduce a heating system, it would have to be done in a way that does not interfere with brick wall and vault structures. Otherwise, not only the fortress character of the buildings, but also the structure of the building would be damaged.

According to the analyses carried out, the authorities of the New Zoo are also a party interested in the fort, which is located within the boundaries of the zoo. Developing zoo services can be realised by creating new areas or using previously unused ones. The existing

fortress buildings, whose interior has not been fully developed, provide a tempting opportunity to meet the new needs of the zoo. For this purpose, on April 8, 2019, an open tender was announced for *Recreational and educational activities in Fort III Graf Kirchbach together with the lease of premises for business activity* [Tenders 2019]. The description of the tender includes the intention of the zoo authorities concerning the future function of the facility. Among other things, it is to be a place of animal exposition, presentation of natural and historical education and the mentioned business activity. Controversy has been raised over the desire to locate animal displays in a historical facility, which had already been the subject of unsuccessful attempts to locate the dolphinarium. Another aspect related to the competition is the extremely short deadline for the submission of bids, which was set for 29 April 2019. Another party to the conflict expressed its dissatisfaction with the conditions of the announced competition, which has so far played a significant role in the conservation of the object and the consolidation of historical knowledge related to it. This refers to the Poznań Society of the Friends of Fortifications.

The Poznań Friends of Fortifications Association is a community that associates not only enthusiasts of Poznań fortifications, but also scientists, scouts, history lovers and many other circles. One of the objectives of the discussed organization is to

Jak wynika z przeprowadzonych analiz, władze Nowego Zoo również stanowią stroną zainteresowaną fortem, który jest zlokalizowany w granicach ogrodu zoologicznego. Rozwijające się usługi zoo mogą zostać zrealizowane poprzez utworzenie nowych powierzchni lub wykorzystanie powierzchni dotąd nieużytkowanych. Istniejąca zabudowa forteczna, której wnętrze nie zostało w pełni zagospodarowane, stanowi kuszącą okazję do realizacji nowych potrzeb ogrodu zoologicznego. W tym celu ogłoszono 8 kwietnia 2019 r. otwarty konkurs ofert na działalność rekreacyjno-edukacyjną na terenie Fortu III Graf Kirchbach wraz z dzierżawą pomieszczeń na prowadzenie działalności gospodarczej [Przetargi 2019]. W opisie oferty konkursowej znajdowało się zamierzenie władz zoo w stosunku do przyszłej funkcji, jaką ma pełnić obiekt. Między innymi miał być miejscem ekspozycji zwierząt, prezentacji edukacji przyrodniczej i historycznej oraz wspomnianej działalności gospodarczej. Kontrowersje budziła chęć lokalizowania ekspozycji zwierząt w obiekcie historycznym, która miała miejsce już wcześniej przy próbie lokalizacji delfinarium i zakończyła się niepowodzeniem. Następnym aspektem związanym z konkursem był krótki termin składania ofert, który wyznaczono na 29 kwietnia 2019 roku. Swoje niezadowolenie z warunków ogłoszonego konkursu wyraziła kolejna strona konfliktu, która pełniła dotychczas istotną rolę

w konserwacji obiektu oraz utrwalania wiedzy historycznej. Mowa tutaj o Poznańskim Towarzystwie Przyjaciół Fortyfikacji.

Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Fortyfikacji zrzesza przede wszystkim miłośników poznańskich fortyfikacji, ale również naukowców, harcerzy, miłośników historii i wiele innych środowisk. Jednym z celów omawianej organizacji jest rewitalizacja zabytków fortecznych oraz propagowanie historii o poznańskich fortach [PTPF]. Niezaprzeczalnie Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Fortyfikacji wypełnia swoje założenia. Świadczy o tym stan Fortu III, który pod opieką stowarzyszenia został oczyszczony, co umożliwiło dostęp do niego osobom z zewnątrz. Należy podkreślić fakt, iż obiekty forteczne stanowią skomplikowaną i niebezpieczną zabudowę dla osób niezaznajomionych z tego typu budowlami. Na takich obszarach mogą znajdować się nie tylko pozostałości materiałów wybuchowych, lecz także pułapki militarne i różnego rodzaju niebezpieczne urządzenia. Architektura forteczna stanowi również swego rodzaju niebezpieczeństwo. Liczne otwory, studnie oraz różnice w spadkach terenu generują niebezpieczeństwo dla osób, które chciałyby zwiedzać forteczne mury bez wcześniejszego ich przygotowania. W 2014 roku wielu członków organizacji zostało uhonorowanych nagrodą Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego „Za opiekę nad zabytkami” [Fort 3

Twierdza Poznań 2019]. Poznańskie Towarzystwo Fortyfikacji dalej prowadzi działania zmierzające do zabezpieczenia Fortu III dla działalności turystycznej. Dotychczas udało się częściowo oczyścić otaczającą fosę forteczną, która ma głębokość około 10 metrów. Organizacja zabezpieczyła również pomieszczenia forteczne i uporządkowała ich trudno dostępne wnętrza. Część z nich udało się oświetlić i wprowadzono urządzenia grzewcze. Towarzystwo pełni kompleksową opiekę nad fortem i organizuje między innymi cykliczne sprzątanie obiektu, angażując harcerzy i wolontariuszy. Sukcesem stowarzyszenia są również liczne odwiedziny turystów, którzy dzięki działalności członków organizacji mogą bezpiecznie zwiedzać fort oraz poznać jego historię, a także dzieje Poznania. Biorąc pod uwagę zaangażowanie Towarzystwa w opiece nad fortem, nie dziwi fakt objęcia stanowiska jego członków w sprawie ogłoszonego konkursu ofert przez Nowe Zoo. 24 kwietnia 2019 roku organizacja przygotowała list z postulatami odnoszącymi się do warunków ogłoszonego konkursu [Fort 3 Twierdza Poznań 2019]. Jednym z zarzutów Towarzystwa był wspomniany już wcześniej krótki termin składania ofert – 21 dni. Członkowie wyrazili swoje niezadowolenie w związku z jednym z warunków dotyczącym postulatu o prowadzeniu działalności gospodarczej. Towarzystwo według statutu jej nie prowadzi, co stanowi wymóg

revitalize fortress monuments and to promote the history of Poznań forts [PTPF]. Undeniably, the Poznań Society of the Friends of Fortifications is fulfilling its assumptions. This is evidenced by the condition of Fort III, which has been cleared under the care of the association, allowing access to it for the general public. It should be emphasized that fortress buildings are complex and dangerous structures for people who are not familiar with this type of buildings. Such areas may contain not only remnants of explosives, but also military traps and various dangerous devices. Fortress architecture is also a kind of danger. Numerous holes, wells and differences in terrain falls pose threats for people, who would like to visit the fortress walls without preparing them first. In 2014, several members of the organization were awarded the *Minister of Culture and National Heritage Award for the Care of Monuments* [Fort 3 Twierdza Poznań 2019]. The Poznań Fortifications Society continues to work to secure Fort III for tourism activities. So far, the moat surrounding the fortress, which is about 10 metres deep, has been partially cleaned. The organization also secured the fortress rooms and arranged their interiors that were previously difficult to access. Lighting and heating devices were even installed in some of them. The Society takes care of the fort and organizes, among other things, regular cleaning of the facility by scouts and volunteers. Another success of the

association are the numerous visits of tourists who, thanks to the activities of its members, can safely visit the fort and learn about its history and the history of the city of Poznań. Taking into account the Society's commitment to the care of the fort, it is not surprising that its members have taken up a position on the New Zoo's announced tender. On April 24, 2019, the organization prepared a letter with postulates related to the conditions of the announced competition [Fort 3 Twierdza Poznań 2019]. One of the Company's accusations is the aforementioned short deadline for submitting offers – 21 days. Members also expressed their dissatisfaction with one of the conditions for the postulate to do business. According to the articles of association, the Society does not carry out such activities, which is a condition for excluding it from participation in the tender. Members also accused the authorities of the zoo of disrespectful attitude towards the activists and activities of the Association. The entry form also states that since the competition announcement, the authorities started to harass members and make it difficult for them to enter the fort. The Society also called for the announcement of two competitions: one for the catering business and the other for the fortress business. The terms and conditions of the competition as of today have not been changed and the winning bid has not been selected, as is evident from the information published on the New Zoo website [Tenders 2019].

In its postulates, the Poznań Society of the Friends of Fortifications also criticized the expert opinion on the fortress bats' habitats prepared by the *Salamandra Society for Nature Conservation*.

The Fort III is a *Natura 2000* protected area [Prezydent Miasta Poznania 2014] and also hosts bat wintering habitats. These are further factors that attract the interest of separate circles in the fate of the fortress building. The aforementioned Salamandra Society for Nature Conservation aims to carry out activities related to the conservation of nature, ecosystems and landscapes [Salamandra]. In connection with the opening of the tender announced by the New Zoo, the Society for the Protection of Nature issued an expert opinion on the location of new utility functions in Fort III [Polskie Towarzystwo Ochrony Przyrody Salamandra 2018]. The area of the fort is home to at least 9 species of bats. According to the experts, it is possible to reconcile the activities related to the new use of the fort and the continued presence of bats on the site. However, according to the analysis of the expert opinion, this seems to be quite a complicated task given the year-round presence of bats that treat the fortress from spring to autumn as a feeding ground, from mid-August to late November as a swarming ground and from October to mid-April as a winter hibernation ground. These conditions led to recommendations to, inter alia, limit the lighting, to reduce the use of noise

wykluczenia go z uczestnictwa w konkursie ofert. Członkowie zarzucają władzom zoo lekceważący stosunek do działaczy i aktywności Stowarzyszenia. W zapisie można odczytać informację, że w związku z ogłoszeniem konkursu zaczęły się nękania oraz utrudniano członkom wjazd na fort. Towarzystwo postulovalo również o ogłoszenie dwóch konkursów. Jeden na działalność gastronomiczną, natomiast drugi na działalność forteczną. Warunki konkursu do dziś nie zostały zmienione i nie został on rozstrzygnięty, jak wynika z informacji zamieszczonych na stronie Nowego Zoo [Przetargi 2019]. W swoich postulatach Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Fortyfikacji skrytykowało też ekspertyzę dotyczącą fortecznych siedlisk nietoperzy przygotowaną przez Towarzystwo Ochrony Przyrody Salamandra.

Na terenie Fortu III znajduje się obszar chroniony *Natura 2000* [Prezydent Miasta Poznania 2014], a także zlokalizowane są w nim siedliska zimowania nietoperzy. Są to kolejne czynniki generujące odrębne środowiska zainteresowane losem budowli fortecznej. Wspomniane wcześniej Towarzystwo Ochrony Przyrody Salamandra ma na celu realizację działań związanych z konserwatorską ochroną przyrody, ekosystemów oraz krajobrazów [Salamandra]. W związku z otwarciem konkursu ofert ogłoszonym przez Nowe Zoo, Towarzystwo Ochrony Przyrody wydało ekspertyzę

dotyczącą lokalizowania nowych funkcji użytkowych w Forcie III [Polskie Towarzystwo Ochrony Przyrody Salamandra 2018]. Teren fortu stanowi miejsce siedlisk nietoperzy co najmniej 9 gatunków. W ocenie ekspertów istnieje możliwość pogodzenia działań związanych z nowym użytkowaniem fortu oraz dalszej obecności przebywania nietoperzy na terenie obiektu. Z analizy ekspertyzy wydaje się to jednak dość skomplikowanym zadaniem, biorąc pod uwagę całoroczne przebywanie nietoperzy i traktowanie tej lokalizacji w okresie od wiosny do jesieni jako obszar żerowania, od połowy sierpnia do końca listopada jako teren rojenia oraz od października do połowy kwietnia jako miejsce zimowej hibernacji. W związku z wymienionymi warunkami wystosowano zalecenia dotyczące między innymi ograniczenia oświetlenia, hałasu, a także obecności osób na terenie obiektu w okresie zimowania zwierząt. Jak wynika z powyższych zaleceń, lokalizacja nowych funkcji w forcie i wszelkie działania rewitalizacyjne wymagają kompleksowego planu obejmującego strategię ochrony siedlisk nietoperzy.

Przeprowadzone badania ujawniły pięć stron konfliktu rewitalizacji poznańskiego Fortu III Graf Kirchbach. Są to władze miasta, władze Nowego Zoo, mieszkańcy, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Fortyfikacji oraz Towarzystwo Ochrony Przyrody Salamandra. Analizy obrazują uzasadnioną argumentację

każdej ze stron. Poszczególne strony konfliktu kierują się odmiennymi założeniami i punktami widzenia. Wydaje się jednak, że mają zbliżone cele – zachowanie krajobrazu i zabudowania Fortu III oraz jego przetrwanie poprzez użytkowanie. Niezaprzeczalny jest fakt, że Fort III potrzebuje w tym celu nowego programu rewitalizacyjnego, który spełniłby oczekiwania wszystkich stron konfliktu. O niezwłocznej potrzebie działań rewitalizacyjnych na badanym obiekcie z pewnością świadczy jego obecny stan zachowania.

Stan zachowania fortu jako konsekwencja działań stron konfliktu

W wyniku badań inwentaryzacyjnych przeprowadzonych w grudniu 2013 r. oceniono stan zachowania Fortu III Graf Kirchbach [Piklikiewicz-Kęszicka 2017]. Opierając się na analizach, oszacowano stan zachowania jako względnie dobry, co stanowi podstawę do pełnienia przez niego funkcji obiektu edukacyjnego. Większość działań związanych z konserwacją fortu jest realizowana i nadzorowana przez Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Fortyfikacji. Dotychczas fort wykorzystywany jest jako miejsce wycieczek, a jedno z pomieszczeń na organizację różnego rodzaju wydarzeń. Potencjał tego typu zabudowy z pewnością mógłby być lepiej

Fig. 2. Main entrance to Fort III – state of 2017 (photo by I. Piklikiewicz-Kęsicka)

Ryc. 2. Wejście główne do Fortu III – stan z 2017 roku (fot. I. Piklikiewicz-Kęsicka)

and to limit the presence of people on the premises during the wintering period of the animals. As can be seen from the above recommendations, the location of the new functions in the fort and any revitalisation measures require a comprehensive plan including a strategy for the protection of bats' habitats.

The research carried out revealed five sides of the Poznań Fort III Graf Kirchbach revitalisation conflict. These are the city authorities, the authorities of the New Zoo, the residents, the Poznań Friends of Fortifications Society and the Salamandra Nature Conservation Society. The analyses illustrate the legitimate arguments of each party. Different parties to the conflict are guided by different assumptions and points of view. However, they seem to have

similar objectives – to preserve the landscape and buildings of Fort III and its survival through use. It is undeniable that Fort III needs a new revitalisation programme for this purpose that would meet the expectations of all parties to the conflict. The immediate need for revitalisation activities on the examined object is certainly evidenced by its current state of preservation.

The state of preservation of the fort as a consequence of the parties' actions

As a result of inventory studies conducted in December 2013 [Piklikiewicz-Kęsicka 2017], the

condition of Fort III Graf Kirchbach was assessed. As a result of the analyses carried out, the state of repair was assessed as relatively good, which is the basis for the facility to be able to provide education on this type of building. Most of the activities related to the maintenance of the fort are carried out and supervised by the Poznań Society of the Friends of Fortifications. So far, the fort has been used for organizing excursions, and one of the rooms hosted various types of events. The potential of this type of development could certainly be better utilised when trying to undertake comprehensive revitalisation measures [Głuszek 2013]. The structure of the fort consists of concrete and brick elements. They are well-preserved and secured, apart from the demolished mid-storey ceiling in the barracks. The damaged parts also include one of the batteries supplied, a bridge leading to the main entrance and a covered road. The shoulder and frontal capons, gunpowder stores and crossbars survived. The original entrance gate, inner well and some window fittings have also been preserved. However, one of the greatest threats is the developing nature surrounding the fort (Fig. 2). This refers mainly to destructively growing trees and shrubs whose roots penetrate the historic substance of the fort. They also threaten to destroy the earth embankments located on the entire surface of the facility. The falling leaves and branches form, together with the rainfall, a thick layer covering

wykorzystany przy próbie podjęcia kompleksowych działań rewitalizacyjnych [Głuszek 2013]. Konstrukcja fortu składa się z elementów betonowych oraz ceglanych. Są one dobrze zachowane i zabezpieczone, oprócz zburzonego stropu śródkondygnacyjnego w koszarach. Elementy, które uległy zniszczeniu, to również jedna z baterii dołączonych, most prowadzący do wejścia głównego oraz kryta droga. Przetwały kaponiere barkowe i czołowe, prochownie oraz poprzecznice. Zachowane zostały oryginalna brama wjazdowa, wewnętrzna studnia i część okuć okiennych. Jednym z największych zagrożeń jest jednak przyroda otaczająca fort (ryc. 2). Głównie mowa tutaj o destrukcyjnie rozrastającej się zieleni w postaci drzew i krzewów, których korzenie penetrują substancję zabytkową fortu. Narażają na zniszczenia nasypy ziemne zlokalizowane na całej powierzchni obiektu. Opadłe liście i gałęzie wraz z deszczem tworzą grubą warstwę zasypującą forteczną fosę. W celu jej ochrony można by rozważyć zadaszenie fosy i uniknąć cyklicznego jej zapelniania. Intensywnie rozrastająca się zielen oddziałuje negatywnie na wewnętrzny majdan, który porośnięty jest w znacznej mierze trawami i mniejszymi drzewami. Utrudnia to poruszanie się po zewnętrznych częściach fortu. Na terenie fortu znajdują się siedliska nietoperzy, kontrolowane i monitorowane przez Towarzystwo Ochrony Przyrody

Salamandra. Obiekt objęty jest również ochroną konserwatorską.

Stan obecny fortu wciąż powoduje zagrożenie użytkowania, a jego zwiedzanie wymaga nadzoru przeszkolonych osób. Ze względu na brak instalacji grzewczych i oświetleniowych w całym forcie nie jest on przystosowany do całorocznego użytkowania. Obiekt z pewnością charakteryzuje się unikalną architekturą i ma w sobie potencjał umożliwiający przywrócenie go do ponownego funkcjonowania przy zastosowaniu odpowiedniego programu rewitalizacyjnego oraz nadania nowej funkcji wiodącej. W wyniku badań stwierdzono znaczne ryzyko związane z zagrożeniem zniszczenia substancji zabytkowej Fortu III Graf Kirchbach przy zaprzestaniu prac konserwatorskich prowadzonych przez Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Fortyfikacji. Niezbędne są wspomniane wcześniej prace rewitalizacyjne, które umożliwiłyby użytkowanie zabytku i przetrwanie dla przyszłych pokoleń. **Prace tego typu powinny być poparte badaniami i połączone z kształtowaniem programu funkcjonalnego dla omawianego obiektu. Niezbędne jest opracowanie analiz ekonomicznych, krajobrazowych i planistycznych. Do osiągnięcia celów związanych z poprawą sytuacji stanu Fortu III oraz jego zachowaniem konieczne jest poszerzenie świadomości o wartości historycznej zabytku oraz dotarcie do jak największej liczby odbiorców.**

Potencjał zabytkowych fortyfikacji jako nośników pamięci historycznej

Każdy z przetrwałych obiektów zabytkowych może stanowić żywy nośnik pamięci i świadomości historycznej. Niektóre z nich, tak jak w przypadku badanego obiektu Fortu III, są związane z trudnymi dziejami Polaków i poznaniaków. Forty stanowią jednak nieocenione źródło wiedzy o architekturze militarnej oraz strategiach bojowych. Mogą stanowić również przykład precyzyjnej i przemyślanej inżynierii budowlanej. Z powodu swych znacznych rozmiarów ta część z nich, która przetrwała, wciąż dominuje w tkance urbanistycznej współczesnych miast. Generuje to potrzebę powtórzenia ich wcielenia w program funkcjonalny miasta. Ponowne użytkowanie fortów może być jednym z czynników gwarantujących ich przetrwanie i konserwację. Z powodu swojej struktury architektoniczno-budowlanej nie jest to proste zadanie. Na terenie Polski można jednak zaobserwować przykłady rewitalizacji zabudowań fortecznych, których efektem są unikalne miejsca zawierające swoją tożsamość i interesujące tło historyczne.

Jednym z nich z pewnością jest Poznańska Cytadela [Park Cytadela]. Obszar został zaprojektowany jako park. W zachowanych

the fortress moat. In order to protect it, the roofing of the moat might be considered to avoid periodical filling of the moat. The intensive growth of greenery has a negative impact on the inner courtyard, which is currently largely covered by grass and smaller trees. This makes it difficult to move around the outside of the fort. There are bat habitats within the fort, which are controlled and monitored by the Salamandra Society for Nature Conservation. The facility is also under conservation protection.

The current state of the fort still poses a threat to its users, and visiting it requires supervision by people who possess the appropriate qualifications. The lack of heating and lighting installations makes the fort unsuitable for year-round use. The building certainly has a unique architecture and has the potential to restore it to function again with an appropriate revitalization program and to give a new leading function. As a result of the research, a significant risk has been identified in relation to the threat of destruction of the historical substance of Fort III Graf Kirchbach when the conservation works carried out by the Poznań Society of the Friends of Fortifications ceased. In order for the monument to survive, the aforementioned revitalization works are also necessary, as they would enable its use and survival for future generations. **This type of works should definitely be supported by a series of studies and analyses related to the development**

of the functional program for the object in question. It is also necessary to develop economic, landscape and planning analyses. In order to achieve the objectives related to the improvement of the condition of Fort III and its preservation, it is necessary to raise awareness of the historical value of the monument and to reach the widest possible audience.

The potential of historic fortifications as carriers of historical memory

Each of the surviving historic buildings can be a living carrier of memory and historical awareness. Some of them, as in the case of the examined Fort III facility, have witnessed the difficult history of Poles and Poznań citizens. However, forts are in general an invaluable source of knowledge about military architecture and combat strategies. They can also be an example of extremely precise and well thought-out construction engineering. Because of their considerable size, the surviving part still dominates the urban fabric of modern cities. This generates the need to reincorporate them into the city's functional program. The reuse of the forts may also be one of the factors guaranteeing their survival and maintenance. Unfortunately, because of their architectural and construction structure, this is not an easy task. In

Poland, however, there are some examples of the revitalization of fortress buildings, which resulted in the creation of unique places with their identity and extremely interesting historical background.

One of them is certainly the Poznań Citadel [Park Cytadela]. The area was designed as a park. Museum exhibits and educational materials are displayed in the preserved rooms. The park also showcases an exhibition of tanks and antique aircraft. The rest of the area forms a recreation area and a place to display modern art. The whole is a unique space in the structure of the city, which can be enjoyed by residents and tourists. Another example of the use of a fortress facility is the Sokolnicki Fort Art Centre in Warsaw [Centrum Sztuki Fort Sokolnickiego]. The facility hosts cyclical events, exhibitions and conferences. The city of Wrocław also decided to use the fortress building for new functions. Fort Wrocław No. 9 was adapted for the Military Museum [Moch 2018]. In Toruń one of the forts is a hotel [Fort Toruń]. Its interiors create a unique atmosphere using historical vaults and fortress window openings. Selected examples illustrate the possibilities of using military fortress buildings for new functions. Thanks to such actions, the facility gains a second chance to serve its users, offering new possibilities of use combined with a unique historical identity. The revitalisation measures are extremely important in the process of survival and preservation of

pomieszczeniach zorganizowano wystawę muzealnych eksponatów oraz materiałów edukacyjnych. Na terenie realizowana jest również wystawa czołgów i zabytkowych samolotów. Reszta obszaru tworzy tereny rekreacyjne i miejsce ekspozycji sztuki nowoczesnej. Całość jest miejscem unikalnym w strukturze miasta, którym mogą się cieszyć zarówno mieszkańcy, jak i turyści. Kolejnym przykładem wykorzystania obiektu fortecznego jest Centrum Sztuki Fort Sokolnickiego w Warszawie [Centrum Sztuki Fort Sokolnickiego]. W obiekcie organizowane są cykliczne wydarzenia, wystawy oraz konferencje. Miasto Wrocław również zdecydowało się na wykorzystanie obiektu fortecznego na nowe funkcje. Fort Wrocław Nr 9 został zaadaptowany na Muzeum Militarne [Moch 2018]. W Toruniu jeden z fortów pełni funkcję hotelu [Fort Toruń]. Wnętrza tworzą unikalny klimat, wykorzystując historyczne sklepienia i forteczne otwory okienne. Wybrane przykłady obrazują możliwości wykorzystania militarnych zabudowań fortecznych na nowe funkcje. Dzięki takim działaniom obiekt zyskuje drugą szansę na służyć użytkownikom, dając nowe możliwości użytkowania wraz z unikalną tożsamością historyczną. Działania rewitalizacyjne mają ogromne znaczenie w procesie przetrwania i zachowania zabudowań fortecznych, ponieważ to dzięki nim obiekt pełni nowe funkcje i ponownie staje się istotnym elementem struktury funkcjonalnej miasta.

Podsumowanie

Artykuł przedstawia obiekt forteczny jako przykład trudnego krajobrazu generującego konflikt różnych środowisk zainteresowanych jego losem. Przedstawiona argumentacja każdej ze stron wydaje się jednak mieć wspólny cel, jakim są zachowanie i opieka nad poznańskim obiektem Fortu III Graf Kirchbach. Jednak każda ze stron kieruje się odmiennymi wartościami, które w ich rozumieniu są najważniejsze dla badanego obszaru. W rezultacie fort wciąż nie doczekał się kompleksowych działań rewitalizacyjnych pomimo zainteresowania jego losem zarówno władz Poznania, jak i mieszkańców. Upływający czas niekorzystnie działa na zabytkową substancję obiektu. Istnieje realne zagrożenie degradacji historycznego założenia militarnego Fortu III. W tej sytuacji istotnym działaniem wydaje się być podjęcie prac nad kompleksowym programem rewitalizacyjnym, który uwzględniłby argumentację każdej ze stron i znalazł wspólne rozwiązanie dla zabytkowego obiektu fortecznego. Poznański Fort III Graf Kirchbach jest jednym z tych obiektów, którego przyszłe losy nie są znane pomimo finansowania, ochrony konserwatorskiej, opieki Towarzystwa Ochrony Przyrody oraz miłośników architektury militarnej. Badania inwentaryzacyjne poznańskich fortów przeprowadzone przez Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Fortyfikacji oraz publikacje [Piklikiewicz-Kęszicka

2017] mogą stanowić podstawę do nakreślenia kierunków dążących do stworzenia strategii obejmującej kompleksowe działania mające na celu zachowanie, przetrwanie i poprawę stanu Fortu III Graf Kirchbach. Określenie programu funkcjonalno-użytkowego oraz związanych z nimi działań konserwacyjnych wymaga licznych analiz i dyskusji w jak największym kręgu osób związanych z architekturą, urbanistyką, krajobrazem i zarządzaniem przestrzennym. Jednym z podstawowych działań, które można w obecnej sytuacji podjąć, jest z pewnością nakreślenie przyczyn i problematyki związanej z omawianym obiektem fortecznym oraz ich publikacja. Kolejnym krokiem jest również zachęcenie środowisk architektonicznych do podjęcia badań nad Fortem III Graf Kirchbach oraz nad pozostałymi obiektami fortecznymi. Interesującym krokiem w realizacji tego celu mogłoby być zaproponowanie studentom licznych uczelni tematyki projektowej związanej z poznańskim fortem. Przeprowadzone przez studentów badania nad projektem i ich prezentacja władzom miasta z pewnością przyczyniłyby się do nagłośnienia obecnej sytuacji zabytku oraz podkreśliłyby zainteresowanie jakością przestrzeni Poznania. Podejmowanie pochopnych działań, które nie zostaną poparte analizami ekonomicznymi, architektonicznymi i planistycznymi, może skutkować pogorszeniem stanu Fortu III, a nawet

fortress buildings, as it is thanks to them that the object performs new functions and becomes an important element of the functional structure of the city again.

Conclusion

The article presents a fortress as an example of a difficult landscape generating conflict between various circles interested in its fate. However, the arguments put forward by each party seem to have a common objective, being the preservation and care of the Poznań facility of Fort III Graf Kirchbach. However, each of the parties is guided by different values, which, in their understanding, are the most relevant for the area under investigation. As a consequence, the fort has still not seen comprehensive revitalisation measures, despite the interest in its fate on the part of both the Poznań city authorities and the inhabitants. The passing of time adversely affects the historic substance of the object. There is a real threat of degradation of the historical military establishment of Fort III. In the presented situation it seems to be important to undertake work on a comprehensive revitalisation programme which would take into account the arguments of each side and find a common solution for the historic fortress. Poznań Fort III Graf Kirchbach is one of those buildings whose future fate remains unknown despite the financing, conservation

protection, care of the Society for Nature Conservation and military architecture lovers. The inventory research of Poznań forts carried out by the Poznań Friends of Fortifications Society and publications [Piklikiewicz-Kęszicka 2017] may serve as a basis for outlining the directions to create a strategy including comprehensive activities aimed at preserving, maintaining, and improving the condition of Fort III Graf Kirchbach. The definition of the functional and utility programme and related maintenance activities requires numerous analyses and a wider discussion among as many people as possible connected with architecture, urban planning, landscape and spatial management. One of the basic actions that can be taken in the current situation is certainly to outline the causes and problems related to the fortress object in question and to publish them. The next stage is also to encourage the architectural community to undertake research on Fort III Graf Kirchbach and other fortress buildings. An interesting step in achieving this goal could be, for example, to offer students of numerous universities a project theme related to the Poznań fort. The research conducted by the students on the project and their presentation to the city authorities would certainly contribute to publicizing the current situation of the monument and increasing the interest in the quality of the city space of Poznań. Reactivity that is not supported by numerous economic, architectural

and planning analyses may result in the deterioration of Fort III and even the destruction of its original historical structure.

Izabela Piklikiewicz-Kęszicka
Faculty of Architecture
University of Technology

destrukcją jego oryginalnej struktury historycznej.

Izabela Piklikiewicz-Kęszicka
Wydział Architektury
Politechnika Poznańska

Literature – Literatura

1. Biesiadka J., Gawlak A., Kucharski S., Wojciechowski M., 2006. Twierdza Poznań O fortyfikacjach miasta Poznania w XIX i XX wieku. Wydawnictwo Rawelin, Poznań, 170, 320, 326.
2. Centrum Sztuki Fort Skolnickiego. O nas, źródło: <https://nowyfort.pl/nf/onas/> (dostęp: 02.09.2019).
3. Fort III Graf Kirchbach na Główniecu. Cyryl Wirtualne Muzeum Historii Poznania, źródło: <http://cyryl.poznan.pl/kolekcja/722/fort-iii-graf-kirchbach-na-glowniecu-mkz> (dostęp 11.10.2019).
4. Fort Toruń. Przeszłość, źródło: <https://www.fort.torun.pl/2/przeszlosc> (dostęp: 12.07.2019).
5. Fort 3 Twierdza Poznań, 2019. Szanowny Pan Jacek Jaśkowiak. Facebook, źródło: https://www.facebook.com/pg/fort3poznan/posts/?ref=page_internal (dostęp 03.07.2019).
6. Głuszek C., 2013. Rewaloryzacja zabytkowych fortyfikacji przełomu XIX i XX wieku w Polsce Architektura Współczesnych Uzupełnień. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, 30–49.
7. Moch B., 2018. Trwa renowacja Fortu Piechoty przy ul. Pelczyńskiej. Wrocław.pl, źródło: <https://www.wroclaw.pl/trwa-renowacja-fortu-piechoty-przy-ulicy-pelczynskie-zdjecia> (dostęp: 02.03.2019).
8. Obiekty wpisane do rejestru zabytków lub gminnej ewidencji zabytków. Symbol A245, Fort III Graf Kirchbach.

Biuro Miejskiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu.

9. Park Cytadela. Odkryj Poznań, źródło: <https://www.poznan.pl/mim/turystyka/parki/poi,3338/-,51946.html> (dostęp: 03.05.2019).
10. Piklikiewicz-Kęszicka I., 2017. Architectural features of military architectural structures in Poznań. Architecture Civil Engineering Environment, No. 3, 47–56.
11. Polskie Towarzystwo Ochrony Przyrody Salamandra, 2018. Ekspertyza Wyniki inwentaryzacji nietoperzy w Forcie III w Poznaniu, ocena stanu ich ochrony i zalecenia dotyczące zagospodarowania obiektu z uwzględnieniem zachowania występujących w nich siedlisk nietoperzy, źródło: <http://www.zoo.poznan.pl/images/zamowienia-2019/08-04-2019/zalecenia.pdf> (dostęp: 03.06.2019).
12. Poznań Travel, 2019. VII Dni Twierdzy Poznań 24–25.08.2019, źródło: <http://poznan.travel/pl/r/dni-twierdzy-poznan/vii-dni-twierdzy-poznan-24-25-08-2019> (dostęp 22.07.2019).
13. Prezydent Miasta Poznania, 2014. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Poznania. Miejska Pracownia Urbanistyczna, Tom I 30, 54, 72.
14. Pryszczewski A., Sobczowski W., 1993. Karta ewidencyjna Zabytków Architektury i Budownictwa Nr/022. Biuro Miejskiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu.
15. Przetargi, 2019. Konkurs ofert na działalność rekreacyjno-edukacyjną na terenie Fortu III Graf Kirchbach wraz z dzierżawą pomieszczeń na prowadzenie działalności gospodarczej. Zoo Poznań, źródło: <http://www.zoo.poznan.pl/page/5-Przetargi.html> (dostęp: 22.09.2019).
16. PTPF, źródło: <http://ptpf.org.pl/statut/> (dostęp: 17.03.2019).

17. Rada Miasta Poznania, 2002. Uchwała nr LXXXV/982/III/2002 Rady Miasta Poznania z dnia 23 kwietnia 2002 r. Biuro Rady Miasta Poznania, 36.

18. Salamandra. Salamandra – kim jesteśmy?, źródło: <http://www.salamandra.org.pl/osalamandrze.html> (dostęp: 22.08.2019).
19. Wódz J., 2009. Między socjologią polityki a antropologią polityki. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, 7–12.